

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОМЕНДЖМЕНТ ЯК КОМПЕТЕНЦІЯ ЛІКАРЯ

© Долгопол О. О., 2017
<http://orcid.org/0000-0002-9545-2290>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.578038>

Статтю присвячено актуальному питанню формування основ самоменеджменту як однієї із новітніх компетенцій майбутніх лікарів. Дано визначення самоменеджменту, встановлено його зв'язок із самовизначенням, самомотивацією, самореалізацією як формами самоорганізації, що є більш широким поняттям організації діяльності особистості. Автор відстоює думку про те, що самоменеджмент як одна із форм самоорганізації є базовою компетенцією лікаря. Доведено, що у складі компетенції самоорганізації виділяють три компонента: цільовий, рефлексивний, особистісний. Для визначення ступеня сформованості компетенції самоорганізації у всіх трьох компонентах вагому роль відіграють уміння самоменеджменту. А у рефлексивному компоненті вони є пріоритетними. Стаття містить результати тестування медиків щодо рівня сформованості умінь самоменеджменту та конкретні практичні методичні поради щодо підвищення їх рівня.

Ключові слова: професійна підготовка, професійна компетентність, організаторські уміння, самоорганізація, самоменеджмент, майбутній лікар, студент-медик.

Долгопол Е. А. Профессиональный самоменеджмент как компетентность врача.

Статья посвящена актуальному вопросу формирования основ самоменеджмента как одной из новейших компетенций будущих врачей. Дано определение самоменеджмента, установлена его связь с самоопределением, самомотивацией, самоорганизацией как формами самоорганизации, что является более широким понятием организации деятельности личности. Автор утверждает, что самоменеджмент как одна из форм самоорганизации является базовой компетенцией врача. Доказано, что в составе компетенций самоорганизации выделяют три компонента: целевой, рефлексивный и личностный. Для определения степени сформированности компетенции самоорганизации во всех трех компонентах весомую роль играют умения самоменеджмента. А в рефлексивном компоненте они являются приоритетными. Статья содержит результаты тестирования студентов-медиков об уровне сформированности умений самоменеджмента и конкретные практические советы по их повышению.

Ключовые слова: профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, организаторские умения, самоорганизация, самоменеджмент, будущий врач, студент-медик.

Dolgopol E.A. Professional self-management competence as a doctor.

The article highlights the issue of forming the foundations of self-management as one of the newest competencies for future doctors. The definition of self-management is given and its relation to self-determination, self-motivation, self-realization is found as a form of self-organization, which is a broader concept of personal activity's organization. The author thinks that the idea of self-management as a form of self-organization is a fundamental competence for doctors. It is proved that self-organization competence encompasses three components: target, reflective, personal. One should consider the importance of self-management skills to determine the level of self-organization competence in all three components. Concerning reflective component, these skills are the most important. This article contains the results of medical workers' survey on development of self-management skills. It makes practical recommendations which enable medical workers to improve their self-management skills.

Key words: professional training, professional competence, organizational skills, self-organization, self-management, future doctor, medical student.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Підготовка компетентного спеціаліста – це основне завдання сучасної вищої освіти, що зумовлене конкуренцією на ринку праці, який потребує фахівців, здатних до ефективної роботи на рівні світових стандартів, спроможних орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі, швидко перебудовувати свою діяльність у нових умовах, готових до постійного самовдосконалення, соціальної та професійної мобільності. Це далеко не повний перелік вимог, що висуває суспільство до фахівців усіх спеціальностей, а враховуючи важливість професії – чи не в першу чергу – до сучасного лікаря. Відповідність медичного спеціаліста цим запитам і визначає професійну компетентність лікаря.

У Законі України «Про вищу освіту», який визначає стратегію розвитку вищої освіти нашої держави, провідним поняттям є «компетентність фахівця», а головним завданням вишів визначено формування компетенцій майбутніх фахівців. У педагогіці це означає переосмислення підходів до професійної підготовки студентів, що неможливо без підвищення уваги до формування організаторських умінь усіх учасників навчального процесу (як керівників, викладачів, так і студентів), умінь самоорганізації студентської пізнавальної

діяльності. Самоорганізація – досить широке поняття організації діяльності особистості, що включає в себе самоменеджмент, самовизначення, самомотивацію, самореалізацію особистості майбутнього фахівця.

Основи самоменеджменту допомагають особистості бути успішною як у студентські роки так і у подальшому професійному зростанні, бо передбачають уміння «ставити перед собою цілі, планувати і контролювати власну діяльність, оцінювати результати своєї праці» [1], адже випускникові вишу необхідні уміння упорядковувати, регулювати, контролювати та оцінювати результати власної діяльності, самостійно набувати знання з різних джерел, використовувати їх у практичній роботі, бути готовим до неперервної освіти, до грамотної раціональної організації праці тощо. Особливої ваги основи самоменеджменту набувають у сучасній професії лікаря, яка в швидкоплинному робочому ритмі вимагає від фахівця високої продуктивності праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Дослідники І. Агапов, Н. Бібік, В. Болотов, Л. Ващенко, Б. Гершунський, О. Дубасенюк, І. Зимня, В. Лозова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, С. Ракова, І. Родигіна, О. Савченко, В. Свистун, Ю. Тартур, М. Чошанов, С. Шаповалов вивчали проблему формування компетенцій, проте в їхніх наукових працях залишалися практично нерозглянутими питання формування компетенції через самонавчання особистості, не розглядалися питання самоорганізації діяльності студента, майбутнього спеціаліста.

Для нашого дослідження вагомий інтерес викликають праці, присвячені особливостям самоорганізації студентів, аспірантів, молодих учених (С. Амірова, Т. Болдишева, В. Донцов, К. Варшавський, І. Трофимова, Т. Тюрина та ін.) Дослідники М. Аверин, Л. Ітельсон, Є. Львов, В. Надимський, В. Чебишева стверджують, що самоорганізація навчальної діяльності у професійному училищі, технікумі, коледжі, а також у навчальному процесі студентів заочної форми навчання ВНЗ має свої особливості.

У роботах Г. Архангельського, П. Берда, А. Вронського, Д. Граніна, А. Лакейна, Л. Зайверта, Д. Тайлера, Т. Брайана закладені методологічні основи самоменеджменту, вони і стануть підґрунтям для нашого дослідження.

Як бачимо, потреба суспільства у компетентних лікарях, з одного боку, і сучасний перелік компетенцій лікаря, що включає такі досить нові складові як

самоменеджмент, з іншого боку, вимагають від освітян вироблення нових шляхів формування цих компетенцій. Виявлене нами протиріччя між необхідністю формування умінь самоорганізації, самоменеджменту як важливої складової професійних компетенцій у діяльності майбутнього лікаря та недостатня увага науковців до висвітлення цього питання під час підготовки майбутніх лікарів зумовило появу цієї статті.

Мета і завдання статті: визначити роль самоменеджменту як форми самоорганізації особистості фахівця у формуванні професійних компетенцій майбутніх лікарів; довести важливість самоменеджменту у складі компетенцій самоорганізації на цільовому, рефлексивному та особистісному рівнях, сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення рівня сформованості основ самоменеджменту під час навчання студентів-лікарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетентність у широкому значенні поняття означає «сукупність професійних знань, умінь та особистісних якостей, що дозволяють самостійно та продуктивно вирішувати професійні задачі» [6, с. 24]. Перелік вимог до спеціаліста кожної професії з часом змінюється, що пояснюється розвитком сучасного середовища, впровадженням нових технологій (у тому числі, в професійну діяльність лікаря), а отже, постає питання про готовність студента – майбутнього лікаря як суб'єкта діяльності до взаємодії під час вирішення професійних завдань. І як відомо, показником такої готовності є професійна компетентність. Як слушно стверджують А. Тряпціна, Н. Радіонова, професійна компетентність найчастіше проявляється в ключових, базових і спеціальних компетентностях [5, с. 167]. Ключові компетенції, як відомо, є загальнопрофесійними, вони необхідні для успішної діяльності у будь-якій сфері. Базові компетенції відображають специфіку певної професійної діяльності. Спеціальні компетенції відбивають специфіку конкретної предметної чи над предметної сфери професійної діяльності. Ознайомившись із різними підходами до визначення компетенцій, проаналізувавши освітньо-кваліфікаційні характеристики різних спеціальностей, організаторські уміння ми відносимо до ключових, загальнопрофесійних компетенцій, а отже, і такі якості особистості як самоорганізація, самоменеджмент теж належать до ключових компетенцій. Дійсно, важко уявити сучасного спеціаліста: лікаря, інженера, педагога, ресторатора, спеціаліста з комп'ютерних технологій, фінансиста – без

сформованих на достатньому рівні організаторських умінь, які проявляються в умінні визначати мету власної діяльності, швидко аналізувати ситуацію та приймати правильні рішення, в умінні досягати поставленої мети, аналізувати ускладнення, що виникали у її досягненні, планувати та наповнювати ефективним змістом свій робочий час та час колег (якщо мова йде про керівника), тощо. Такі уміння ми називаємо самоменеджментом.

Тож компетенція самоорганізації в професійній підготовці студента-лікаря виступає як ключова компетенція, що відповідає основним вимогам до компетенцій такого рівня, а саме: має міжпредметний, міждисциплінарний характер, що дозволяє вирішувати метазадачі; є багатофункціональною, тобто володіння нею дозволяє вирішувати проблеми у професійній та повсякденній сферах життя; є багатомірною, бо в ній зібрано і знання, і способи діяльності, і особисті якості. Тому компетенцію самоорганізації можна схарактеризувати як системну рису особистості, що об'єднує знання, уміння, навички та досвід роботи, це дає змогу упорядкувати та аналізувати результати виконаної роботи з метою адаптації до умов професійного середовища [8]. Тому в складі компетенції самоорганізації виділяють три компонента: цільовий, рефлексивний, особистісний. У межах цільового компонента умінь самоорганізації формується потреба у визначенні та досягненні поставлених цілей за рахунок вольових зусиль. Цільовий компонент забезпечує позитивну мотивацію до формування умінь самоорганізації. Студент із розвиненим цільовим компонентом самостійно ставить перед собою мету, свідомо самостійно організує власну діяльність для її досягнення, його цілі відзначаються реалізмом, деталізацією, стійкістю. До складу цього компонента входять такі уміння: уміння визначати цілі діяльності; уміння приймати поставлені цілі діяльності ззовні; уміння досягати мети діяльності.

У межах рефлексивного компонента умінь самоорганізації формується потреба у прогнозуванні, плануванні, аналізі виконуваної діяльності в керуванні з чітко визначеною позицією «само». Рефлексивний компонент пов'язаний з умінням передбачати майбутнє та намітити перспективу діяльності. Цей компонент спрямований на оціночне ставлення до власної діяльності та внесення необхідних коректив. Він сприяє аналізу причинно-наслідкових зв'язків, стимулює розвиток здібностей до само вивчення, до роботи над собою, до застосування цієї здібності в умовах професійного буття.

Орієнтований цей компонент на практичне формування умінь самоорганізації з боку самих студентів: на уміння прогнозувати результат власної діяльності (пошук рішень мети і завдань діяльності, передбачення результату діяльності); на уміння планувати власну діяльність (складання загального плану роботи, визначення послідовності дій, організація робочого місця та часова організація діяльності); на уміння проектувати свою діяльність (продумування і підготовка матеріалів, вибір інструментів діяльності, оптимальних способів її виконання); на уміння контролювати власну діяльність (своєчасне виявлення та виправлення помилок, неточностей у відповідності до плану діяльності, аналіз помилок та визначення шляхів їх виправлення); на уміння оцінювати власну діяльність (звіряння отриманого результату з поставленою метою, оцінювання не тільки результатів діяльності у відповідності до критеріїв оцінювання, але і самого процесу досягнення результату – власних зусиль, часових витрат, раціональності тощо); на уміння корегувати свою діяльність (внесення виправлень, коректив у послідовність виконання практичних дій для досягнення поставленої мети і кінцевого результату діяльності, внесення виправлень у відповідності до критеріїв оцінювання).

Особистісний компонент реалізує особистісні якості, стимулює прояв умінь цільової та рефлексивної груп. Він відображається в індивідуальних для кожного студента практичних діях, характеризується мобілізацією особистих можливостей студентів, усвідомленістю дій, концентрацією активності, що спонукає до самостійності та ініціативності в діяльності. Він включає в себе: уміння діяти самостійно (самостійне здійснення пошуку рішення проблеми, самостійне подолання ускладнень, що виникли у процесі роботи, уміння діяти у новій ситуації); уміння діяти критично (аналіз виконаної роботи для досягнення поставленої мети, рефлексія діяльності для можливого об'єктивного оцінювання власної діяльності і виконання «роботи над помилками»); уміння діяти ініціативно (бажання пошуку «нового» - нових форм, засобів, способів досягнення мети діяльності, творче ставлення до діяльності, вихід за межі заданих умов як бажання пошуку нових шляхів успішного виконання мети діяльності, особиста зацікавленість у досягненні мети діяльності). Як бачимо, для визначення ступеня сформованості компетенцій самоорганізації у всіх трьох компонентах вагому роль відіграють уміння самоменеджменту. А у рефлексивному компоненті вони є пріоритетними.

Однією з форм самоорганізації є самоменеджмент – це «послідовне і цілеспрямоване використання ефективних методів роботи в повсякденній практиці, з оптимальним використанням своїх ресурсів для досягнення своїх же цілей» [4, с.6]. Самоменеджмент включає в себе постановку цілей, прийняття рішень, фокусування, планування виконання діяльності, планування особистого часу, самопізнання, самоорганізацію, самоконтроль, самоосвіту і багато інших складових [7, с.28]. Іноді під самоменеджментом розуміють правильну організацію власної діяльності і робочого часу, але самоменеджмент – це більш широке поняття, яке включає і ці аспекти теж. Самоменеджмент має багато спільного з організаторською роботою, з її етапами, про які писав у свої працях Л. Уманський. При детальному розгляді етапів самоменеджменту можна знайти багато спільного та провести паралель з визначеними дослідником організаторськими вміннями. Постановка мети, планування роботи, прийняття рішень, реалізація та організація, контроль, інформація та комунікація – ці та інші функції самоменеджменту співвідносяться з етапами організаторської роботи.

Ключові навички самоменеджменту, до яких відносимо вміння управляти собою, визначати конкретні особисті цілі, приймати рішення, вміння впливати на людей, забезпечують ефективну взаємодію з колегами по роботі, раціональну витрату робочого часу, добрі її результати. Забезпечення самоменеджменту передбачає бажання постійного професійного та кар'єрного росту, динамічно саморозвитку, творчого підходу до виконання справи.

Невміння ефективно планувати робочий час, розпоряджатися ним призводить до фізичної перевтоми і виснаження, матеріально-економічних перевитрат. Навпаки, самоменеджмент, який іноді називають «таймменеджмент – техніка правильного використання та розподілу робочого часу» [6, с.39], надає багато позитивних моментів лікарю, особливо спеціалісту-початківцю, характеризують його з кращого боку в очах керівництва, адже він дає змогу виконувати роботу з меншими витратами, краще організувати працю (отже, отримати кращі результати), допомагає зменшити навантаженість роботою і, як результат, зменшити поспіх і стреси [2, с.23-24].

Що сприяє формуванню у майбутніх лікарів умінь самоменеджменту? В умовах інформатизації освіти під формуванням умінь самоменеджменту ми розуміємо створення таких умов управління освітнім середовищем студентів,

що приведуть до досягнення головної мети, тобто до позитивної динаміки формування умінь само менеджменту майбутніх лікарів у виділених трьох компонентах.

Навчати студентів самоменеджменту – це означає навчати їх послідовно і цілеспрямовано використовувати свої ресурси для досягнення цілей. Конкретно це означає формувати вміння дотримуватися таких елементарних умінь та навичок, як завчасно планувати свій робочий день, мінімально витратити робочий час на пусті розмови, грамотно працювати з технікою, позитивно сприймати події дня, зберігати власне психічне здоров'я, уміти відпочивати.

Із метою визначення вихідного рівня сформованості умінь самоменеджменту студентів-лікарів та інтернів нами було проведено тестування за методикою Н. Петрової «Наскільки ви ефективно керуєте своїм життям». Зауважимо, що перед виконанням завдання зі студентами та інтернами була проведена бесіда, під час якої вони були ознайомлені з визначенням терміну «самоменеджмент», а також було роз'яснено переваги такого методу в кар'єрному рості. Завдання, що представляло собою 16 питань, полягало у розстановці студентами за кожну відповідь балів (від 2 балів за відповідь «часто», «зазвичай» – до 0 балів за відповідь «рідко» або «ніколи»). Підрахувавши суму балів, студенти отримували відповідь про ступінь оволодіння ними технікою самоменеджменту: 0-10 балів – у вас великі проблеми з самоменеджментом – 145 респондентів, або 61,1%; 11-20 – ви справляєтеся зі звичайним життям, але не досягаєте успіху, якого гідні – 76 респондентів, або 32,6%; 21-32 – ви досягли багато чого і можете починати прагнути до ідеалу – 17 респондентів (7,3%) .

Також у кінці тестування в індивідуальному порядку студенти та інтерни отримали ряд конкретних порад щодо розвитку самоменеджменту. Тестування дало підстави зробити такий висновок: студенти та інтерни не володіють сформованими на достатньому рівні основами самоменеджменту, що негативно впливає на результати їх навчання у ВМНЗ. Виявлена проблема вимагає залучення студентів та інтернів до різних видів навчальної і виховної роботи організаторського характеру. Стимулювання до самоменеджменту, навчання прийомам його застосування у студентському навчанні та дозвіллі сприятимуть підвищенню мотивації до оволодіння професією, забезпечать у майбутньому позитивні результати професійної діяльності.

Ознайомивши студентів з позитивним досвідом застосування самоменеджменту, викладачеві на заняттях та у позааудиторний час доцільно впроваджувати відомі методики, такі як SWOT-аналіз, «Сузір'я емоцій», «Значущість/терміновість», «Три стільця Діснея», «Позитивне планування», «Три лідери», «Оракул», «ПАНКС», «Мапа внутрішньої країни», «Життєві завдання», «Літопис», «Критика», «Мотивація/професіоналізм», «Планування життя». Позитивно вплине на мотивацію до оволодіння майбутньою професією форма тренінгу «коучінг», що означає «тренінг з самореалізації у формі бесіди, де тренер (коуч) несе відповідальність за хід бесіди, а клієнт – за її зміст [6, с.301]. І. Добротворський у книзі «Самоменеджмент: ефективні технології» називає цей тренінг «мистецтвом сприяти підвищенню результативності» [6, с.18].

Із метою навчання студентів основам самоменеджменту майбутнім лікарям пропонували взяти участь у тренінгових заняттях під час кураторських годин. На заняттях майбутні фахівці ознайомлювалися з теоретичними основами самовдосконалення, його методами (самоінформування, самоаналіз, самоінструктування, самоспостереження, самонаказ, самозвіт). На тренінгових заняттях вони оволодівали методичними прийомами самоменеджменту (складання плану виховання в собі якостей менеджера, інструктування з метою самовиховання впевненості тощо), що є універсальними й запроваджуються при формуванні всіх професійних якостей, вони є вагомими для успішної професійної діяльності. Особливу увагу приділяли звітуванню студентів та інтернів про результати самовдосконалення в процесі складання портфоліо, заповнення «Щоденників професійного зростання», публічної презентації результатів, що позитивно вплинуло на самовдосконалення власного «Я» .

Також кураторам удалося донести до студентів та інтернів переваги самоменеджменту, що виявляються у професійній діяльності лікаря в отриманні задоволення від роботи, виконання роботи з меншими часовими та фізичними витратами, допущення меншої кількості помилок у роботі, більшій умотивованості праці тощо.

Великі можливості для реалізації нашої мети (формування основ самоменеджменту) мають практичні заняття з професійно орієнтованих дисциплін. На них добре спланована викладачем робота студентів у малих групах дає змогу навчитися раціонально організовувати власну працю кожного,

ефективно розподіляти функції в групі відповідно до завдань, умінь та особистих якостей.

Виходячи з освітньо-кваліфікаційних вимог до підготовки лікарів різних спеціалізацій, навчально-виховний процес у ВМНЗ спрямований на підготовку лікаря-практика, можливо, навіть керівника. Усвідомлюючи це, першокурсники, майбутні лікарі-спеціалісти на виховних годинах дізнавалися про необхідність уміння планувати власну роботу і роботу всієї команди, про уміння ранжирувати завдання у відповідності до ситуації, про інші важливі позиції самоменеджменту.

Більшість аудиторної роботи, передбаченої для виконання студентами, вимагає часових обмежень, що відповідає одній із вимог самоменеджменту і формує у студентів уміння розподіляти час. Домашні завдання, що є обов'язковими для виконання всіма студентами, теж так чи інакше спонукають виконавців до самоорганізації, до розподілу власного часу на підготовку до занять. Робота з книгою у бібліотеці, виконання індивідуальних та групових завдань, відпрацювання технічних прийомів роботи з інструментами та приладами, виконання різноманітних доручень викладачів та однокурсників – ці та інші елементи студентського життя формують основи самоменеджменту, вчать студентів бути більш самоорганізованими і, як результат, сприяють самовдосконаленню їх організаторських якостей.

Уся робота щодо формування основ самоменеджменту студентів-лікарів відбувалася у двох напрямках: внутрішньому та зовнішньому. Внутрішній напрям – це самодіяльність студента, його готовність до процесу самоорганізації в освітніх умовах з використанням усього сучасного потенціалу ВМНЗ (поєднання традиційних та інноваційних технологій навчання). Мова йде про початковий рівень оволодіння уміньми самоорганізації та про ступінь мотивації до освітньої діяльності в умовах використання комп'ютерних технологій. Зовнішній вектор – це методично грамотна діяльність педагога, спрямована на організацію діяльності студентів, на управління процесом формування умінь само менеджменту. Основу цієї діяльності становлять дидактичні матеріали, система педагогічної підтримки та діагностичні процедури. У результаті системної роботи щодо формування основ самоменеджменту більшість студентів добре засвоїли його техніку.

Діяльність педагога у процесі формування у студентів основ самоменеджменту має свою специфіку. Перш за все викладачу слід пам'ятати, що процес формування компетенцій самоорганізації (у тому числі умінь самоменеджменту) має широкий часовий інтервал і передбачає у своєму розвитку кілька етапів. Логіка переходу від одного етапу до іншого має бути виражена в шляху від явних управлінських функцій освітньою діяльністю студентів з боку викладача до домінування цих функцій у самих студентів, тобто необхідно забезпечити поступовий перехід від зовнішнього управління до самоуправління. Систему педагогічної підтримки доповнюють створені викладачем методичні матеріали, що диференціюються для кожного студента з урахуванням рівня сформованості мотивації, умінь самоорганізації. Змістовим забезпеченням процесу формування основ самоменеджменту у студентів мають стати спеціальні методичні прийоми, що реалізуються у контексті впровадження традиційних та інноваційних форм і методів навчання. Методичні матеріали, що пропонуються студентам, мають включати в себе опис цілей і задач навчального завдання, визначення навчального завдання та очікуваних результатів діяльності поряд із додатковими вказівками щодо важливості виконання завдання для професійного становлення майбутнього лікаря. Також варто пам'ятати, що шлях становлення особистості, здатної до самоорганізації, бере свій початок у системі загальної освіти і потребує спеціальної організації навчального процесу, врахування особистих особливостей школярів (а потім – студентів) та активної участі фахівців-педагогів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Самоменеджмент можна назвати не тільки складовою частиною роботи студента над формуванням у власному світогляді позитивного ставлення до майбутнього фаху, до організаторської роботи, яка, безумовно, присутня у діяльності лікаря, але й важливою сучасною компетенцією спеціаліста. Ознайомити з можливостями самоменеджменту, навчити його прийомам, показати всі позитивні його сторони – завдання викладача, який працює зі студентами – майбутніми лікарями. Відомо, що особистість, яка вміє самоорганізовуватись, володіє технікою самоменеджменту, швидше, раціональніше та економніше з погляду на затрачений час вирішує поставлені перед нею завдання, ефективніше долає труднощі, активніше проявляє ініціативу та творчі здібності.

Враховуючи важливість формування основ самоменеджменту для компетенцій спеціаліста-лікаря, питання самоорганізації, самоменеджменту особистості сучасного фахівця медичної галузі знайдуть продовження у наступних публікаціях.

Література

1. Андреева А. Самоменеджмент – условие личного и профессионального успеха // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. XVI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 1(16). URL: [http://sibac.info/archive/economy/1\(16\).pdf](http://sibac.info/archive/economy/1(16).pdf) (дата обращения: 24.06.2016)
2. Долгопол О.О. Формування організаторських умінь майбутніх молодших спеціалістів сфери ресторанного обслуговування в процесі професійної підготовки у коледжі: дис. ...кандидата педагогічних наук: 13.00.04 / Долгопол Олена Олександрівна. – Харків, 2014. – 278 с.
3. Дмитриенко Н. А., Барвенко О. Г. Профессиональная самоорганизация как средство формирования профессиональной культуры специалиста // URL: <http://jurnal.org/articles/2012/ped19.html>
4. Добротворский И. Л. Самоменеджмент: Эффективные технологии: Практическое руководство для решения повседневных проблем. – М. : «Приор-издат», 2003. – 272 с.
5. Кульневич С.В. Педагогика самоорганизации: феномен, содержание. Монография. [Текст] / С.В. Кульневич. – Воронеж: ВГПУ, 1997. – 235с.
6. Лукашевич Н. П. Теория и практика самоменеджмента : [учеб. пособ. – 2-е изд., испр.] / Н. П. Лукашевич. – К. : МАУП, 2002. – 360 с.
7. Михневич С. Н. Самоорганизация студентов–первокурсников в период адаптации к обучению в вузе // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XII междунар. науч.-практ. конф. Часть II. – Новосибирск: СибАК, 2012.
8. Ноздренко Е.А. Самоменеджмент в организации обучения студентов // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 1. – С. 81-82; URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=93> (дата обращения: 24.06.2016).
9. Петрова Н. Тренинг для победителя. Самоменеджмент эпохи Интернет / Н. Петрова. – СПб. : Речь, 2002. – 216 с.